

tás, az egyszerűsítésben a bonyolítás, az összevonásban a széttagolás foglalkoztatják. Műveinek értékét és jelentőségét maga ez az ellentmondás hozza létre.

Hogy a minimalizálás, a redukció nem Bak Imre végső szava, arra egyébként képcímei is utalnak. A cím mindig hozzátartozik a műhöz. A kép és a cím nála szintén feszültséget teremt, amennyiben a címek a képpel ellentétben valami ábrázolására utalnak. Ezt úgy is kifejezhetjük, hogy a képek prezentálják, jelenlévővé teszik, bemutatják belső szerkezetüket, elemeik egymáshoz való viszonyát, a címek viszont reprezentálnak, képviselnek és megmutatnak egy impulzust, amely várakozásunk szerint összefüggésben áll a képpel. Ezt a várakozást nem vagy csak alacsony szinten elégti ki a festő; műveinek referencialitása kétséges. Hogy mondjuk 1990-es VELENCE című képe (130.) bármilyen összefüggésben állna a vízi várossal vagy a magyar tóparti községgel, arra semmilyen fogódzót nem találunk.

S mégis, a címek, amelyek a kezdeti önreferencialitásból – KÉK TÉR, STRUKTÚRA, KOMPOZÍCIÓ, KÉK-ZÖLD-NARANCS, ALAKZAT stb. – határozottan referenciálisakká lettek – eszmékké, gesztusokká, kulturális asszociációkká, városnevekké, művésznevekké, narratívatoredékeké –, nem értelmezhetetlenek. Értelmük magának a referencialitás igényének fenntartása, a kép szellemének, filozófiájának igénybejelentése. TALÁNYOS ÜZENET, REJTÉLYES ANALÓGIÁK, A NEM-LÉTEZŐ LÉTEZŐ vagy a legjellemzőbb a legújabb címek közül: A BÁRMI JELENTŐSÉGE. Valóban talányos üzenetek ezek, de távol minden frivolitástól.

Bak Imre érett festőként is a legnagyobb figyelemmel kísérte mestersége önfejlődését, újításait. Olyan váltások, mint az 1970-es – amikor a concept kedvéért néhány évre felhagy a festéssel – többet nem következnek be, de kiépített keretei és szabályai között – ahogy Hajdu meggyőzően bizonyítja – ő is végrehajta a maga posztmodern fordulatát. Ennek bizonyára legérdekesebb vonatkozása, hogy a jelenre és a jövőre orientált beállítottság mellé felzárkózik a hagyomány iránti intenzív érdeklődés. De radikális kutató művészi karakterén ez nem változtat. Sőt, mintha legújabb korszaka újra egy termékeny minimalizmus felé vezetne. Felhagy a geometrikus formák mikroszkopikus ázalat- és teleszko-

pikus csillagvilággal, valamint lebegő vagina- vagy szemformákkal való ellensúlyozásával. A szellemi világutazó hazatér Kassák képarchitektúrájának ösztönzéseire, és azokat nagy, megosztott, monokróm színelületek elé helyezi.

Radnóti Sándor

EGY KÖNYV A SZABADSÁGRÓL

Emberi jogok

*Szerkesztette Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila
Osiris, Osiris Tankönyvek sorozat, 2003. 919 oldal,
4980 Ft*

„a polgárok nem az államtól kapják alapvető jogukat – vannak emberi jogaik. Ennél alább nem adhatjuk.”

*(Kis János: VANNAK-E EMBERI JOGAINK?
Magyar füzetek 11. 1988.
Stencil, 2003)*

AZ EMBERI JOGOK című, tekintélyes súlyú kiadvány tankönyv. A benne ismertetett esetek távolról sem csak jogászok számára lehetnek ismerősek. A jogesetek valójában történetek.

Az olvasó megtudhatja például: 1905-ben az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága „alkotmányellenesnek találta New York állam azon törvényét, amely egészségügyi okokból korlátozta a munkaidőt a pékségekben... mivel a munkaidő-maximálás elrendelése nem volt ésszerű összefüggésben sem a közegészséggel (a pékáruk minőségével), sem a pékek egészségének védelmével”. (826.) Holmes bíró – aki más ügyekben a szólás-szabadság amerikai értelmezését meghatározóan befolyásoló különvéleményeket írt – nem értett egyet a többséggel. Talán jobban aggódott a pékáruk minőségéért, mint a magas bírói testület többi tagja? Álláspontjának indokolása megismerhető abból a könyvből, amit remélhetően minden magyar nyelven oktató egyetemen – nem csak a jogi karokon – és akár alsóbb szintű oktatási intézményekben is sokat fognak forgatni a diákok és tanárai, kritikusan megvitatva a jogesetté vált történeteket.

Az, hogy e tankönyv elnyeri-e méltó helyét az iskolákban, az olvasóközönség egészén is múlik. Mit talál tehát az, aki fellapozza az emberi jogokról szóló, több mint 900 oldalas kötetet? Mit talál tehát az, aki – szabad emberként tudni akarván alapvető jogairól – fellapozza a több mint 900 oldalas kötetet?

Először is, mottóként Bibó István szavait a szabadságszerető emberről. Azután az Alkotmánybíróság első elnökének előszavát, aminek részlete a hátsó borítón olvasható. Súlyom szerint „*a megbízható tételek tartalom, a szabályként elfogadott és gyakorolt módszerek korrekciós leírása tesztek hosszú életűvé, taníthatóvá és tanulhatóvá ezt a könyvet; különösen azért, mert teret és alkalmat ad arra, hogy a szövegre támaszkodva ki-ki kifejtsen kedvenc elméletét vagy szívesen hangoztatott kritikáját, maga idézze föl az emberi jogok pártosát vagy ültesse el a kételyt*”. (13–14.)

Sikerrel járt a szerkesztők, Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila azon – előszavukban írt – törekvése, hogy a jogászoknál szélesebb kör elérése végett kerüljék a szűk körben ismert jogi szakkifejezések használatát. A szerkesztői bevezetőben említik azt a szándékukat, hogy emberi jogi dokumentumok, bírósági döntések és az emberi jogok elméletét alakító írások, valamint – Magyarországon újszerű módon – számos egyéni, később esetenként többségivé váló bírói vélemény közlésével módot adjanak az olvasónak a források közvetlen elemzésére és saját következtetései levonására. Ezt segítik a fejezetrészek végén található kérdések is, amelyek azonban még hasznosabbak lehetnének, ha az olvasót rendre kritikus választás elé is állítanák, például egy-egy bírósági ítélet, illetve a hozzáfűzött különvélemény(ek) között.

Az alapfogalmak leírása után a könyv első része az emberi jogok általános kérdéseiről és az őket védő jogintézményekről szól. Az izgalmas eszmétörténeti részt a szerkesztők írták, ezt azok is kimazsolázhatják maguknak, akik hátrahőkölnek a jogesetek útvesztőitől. Az emberi jogok nemzetközivé válásának folyamatát Kardos Gábor mutatja be, a kulturális relativizmussal kapcsolatban leszögezve: „*A nemzetközi jog leegyértelműbb válasza erre az, hogy ha egy állam formálisan, de jogilag érvényesen elfogadja az egyetemes emberi jogi normákat, akkor azok kötelezik, kulturális sajátosságaitól függetlenül*.” (75., kiemelés itt és a továbbiakban is az eredetiben – M. P.) Kardos már az intézmé-

nyei részre utal, amikor bizakodásra okot adóan megállapítja: „*Az emberi jogok nemzetközi védelmének útja a gyakran természetjogi indíttatású normatív nyilatkozatoktól indul, és az intézmények által garantált végrehajtás felé halad*.” (76.)

Az emberi jogok rendszeréről és a jogkorlátozás szigorú megkövetéseiről szóló fejezetek szerzője ismét a két szerkesztő. Az előbbi fejezetben világosan kifejtik, hogy az államnak az alapvető jogokat tiszteletben tartó, tartózkodó hozzáálláson túl – nagyon korlátozott mértékben – aktív jogvédelmi lépéseket is kell tennie. Az Emberi Jogok Európai Bírósága egy 1985-ben hozott döntésében például megállapította, hogy Hollandia megsértette AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI EGYZEMÉNYÉ-t, mert az adott esetben „*egy értelmi fogyatékos lányt megerőszakoltak, és a holland törvények szerint csak az ő feljelentése alapján indulhatott volna büntetőeljárás, amit ő – az állapota miatt – nem tudott megtenni*”. (104–105.)

A következő fejezetben a szerkesztők pontos elemzést követően jutnak arra a következtetésre, hogy „*a jogkorlátozó normák tartalmi alkotmányossága a legtöbb esetben a szükségesség-arányosság tesztje alapján dől el*”. (133.) E nemzetközileg elterjedt jogi tesztet – mint a leírásból megtudhatjuk – a magyar Alkotmánybíróság általában két lépésben alkalmazza, azt vizsgálva, hogy:

„*1. Indokolja-e másik alapvető jog vagy egyéb alkotmányos érték védelme a jogkorlátozást (szükségesség);*

2. A normaalkotó a korlátozás során az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt választotta-e, továbbá megfelelő arányban áll-e egymással az elérni kívánt cél fontossága és az ennek érdekében okozott alapjogsérelm súlyá (arányosság).” (130.)

Halmi és Tóth a jogkorlátozás korlátozásáról szólva végül hangsúlyozza: „*Ezek a tesztek elsősorban arra szolgálnak, hogy szigorú korlátok közé szorítsák a bírói mérlegelést, [...] az emberi jogok korlátozásakor a bizonyítás terhe mindig az államon van: a normaalkotónak kell bizonyítania a beavatkozás szükségességét és mértékének indokoltságát, és a norma felülvizsgálatát végző bíróságnak indokolt döntést kell hoznia a normaalkotó választásáról*.” (135.)

Az emberi jogokat védő nemzetközi jogi intézményekről Kardos Gábor ír. Újabb csapást mérve a kulturális relativizmusra, kifejti, hogy AZ EMBERI JOGOK EGYETEMES NYILATKOZATA-nak az ENSZ Közgyűlése által 1948-ban történt elfo-

gadása többek között az alábbi következményre vezet: „a nemzetközi jog alapítétele lett az, hogy az emberi jogok egyetemeseek, azaz minden embert mindenhol azonosan illetnek meg”. (144.) Kardos leírja – mint előszavában Solyom az Alkotmánybíróság magyarországi jogfejlesztő tevékenysége kapcsán –, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága jogértelmező szerepében „tulajdonképpen megalkotja a közös európai emberi jogi joganyag egy részét”. (157.) A bírói jogalkotás jelentősége a könyv egészéből kitűnik, mint az is, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága olyan intézmény, amivel Európa élén jár a világban, még ha némely döntésével nem értünk is egyet. Mint Kardos írja, a tagállamok jogalkotására és jogalkalmazására is jelentős hatással lévő bíróság „a változó társadalmi körülményeknek megfelelően folyamatosan újraértelmezi a védett jogok tartalmát és lehetséges korlátait, és ez az újraértelmezés általában a fejlettebb jogrendszerek megoldásainak európai standarddá emelését jelenti”. (159.)

A magyarországi emberi jogi intézményekről írva Halmi Gábor azzal kezdi, hogy hangsúlyozza a hatékony jogvédő mechanizmusok szükségességét: „Egyéni jogosultságokról csak akkor beszélhetünk, ha a jogvédelmi eszközök rendelkezésre állnak, vagyis ha a jogok érvényesíthetők, kikényszeríthetők.” (191.) Ennek megfelelően javaslatokat is megfogalmaz az alapjogvédelem bővítésére, többek között azt, hogy az Alkotmánybíróság minden alapjogsértőnek tartott bírósági ítélet alkotmányosságát felülvizsgálhassa. (233.)

A könyv második része tíz fejezetben tárgyalja az egyes jogokat, amelyeket a szerzők – ki-ki a maga stílusában – általában pontosan és világosan ismertetnek.

Az emberi méltósághoz való jogról és az élethez való jogról Tóth Gábor Attila ír. Leírása jól példázza, hogy a jogfilozófiai alapkérdésekre adott válaszok miként befolyásolják konkrét jogesetek megítélését. Mint a méltóság fogalmára vonatkozó felfogásokról írja, „a keresztény és a kantianus hagyomány az emberi méltósághoz való jog rivális alátámasztásai, azokból a hátrárlásokban eltérő következmények adódnak. Elsősorban akkor [...], amikor az ember jogi státusáról vagy az önrendelkezés legszélsőbb eseteiről (abortusz, eutanázia) van szó”. (260.) Ezért – mutat rá – a kétféle megközelítés nem mindig békíthető össze olyan értelmezéssel, „amelyik

mindkét felfogásból merít: elfogadja a keresztény tanítást az ember teremtettségéről, és Kant gondolatai alapján azt hangsúlyozza, hogy az ember független és szabad lény, akit az állam nem használhat eszközként valamely cél eléréséhez”. (260.)

Tóth pontos elemzését és kritikáját adja az Alkotmánybíróság amaz álláspontjának, amely szerint az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog oszthatatlan. Mint írja, „megmentheti az ember méltóságát, ha gyógyíthatatlan, szörnyű kínokkal járó betegségének, megalázó állapotának véget vetve, kérésére hozzásegítik a halálhoz”. (313.) Az emberi méltóság és az eutanázia kapcsolatát fejezi ki Ronald Dworkin következő megállapítása is: „Valaki halálát okozni oly módon, amellyel mások egyetértenek, de ő úgy hiszi, hogy ez ellentmond önmaga méltóságának, a szarnokság súlyos, igazolhatatlan, szükségtelen formája.” (Ronald Dworkin: FREEDOM'S LAW – THE MORAL READING OF THE AMERICAN CONSTITUTION [A SZABADSÁG TÖRVÉNYE – AZ AMERIKAI ALKOTMÁNY MORÁLIS OLVASATA]. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1996. 146.)

Az abortusz szabályozására hozott példák között megdöbbentő az az írás, amelyben – a magzat élethez való jogának alkotmányban rögzített elképzeléséből kiindulva – a bíróság 1992-ben csak azért engedélyezte egy tizenéves ember megerősakolt lányának, hogy az Egyesült Királyságba utazhasson terhességmegszakítás céljából, mert a lány öngyilkosságra készült. Mint Tóth leírásából megtudhatjuk, az álszent szabályozást elutasította a közvélemény: „A döntést követően népszavazás megerősítette, hogy a nőknek joguk van külföldre utazni az abortusz elvégzése céljából, és joguk van ahhoz, hogy orvosuktól tájékoztatást kapjanak a más országokban terhességmegszakítást végző egészségügyi intézményekről.” (337.) 1998-ban Magyarországon egy tizenhárom éves lány abortuszát tiltotta meg az elsőfokú bíróság, másodfokon azonban hatályon kívül helyezték az ítéletet. (343–344.)

A számos ismertetett esetből kirajzolódik, hogy az egyén méltóságának, az önrendelkezés mindenkit egyenlően megillető szabadságának az Alkotmánybíróság általi érvényesítése nemcsak a diktatúra maradványait gyomlálta ki a jogrendszerből, hanem olyan korszerűtlen szabályokat is, mint a családjogi törvénynek az a rendelkezése, amely csak a nők számára tette lehetővé, hogy házasságkötésük

alkalmával felvegyék házastársuk családi nevét. (281.) A halálbüntetés – más országok, például Dél-Afrika számára irányadónak bizonyult – alkotmánybíróági eltörlésében pedig egyenesen Magyarországé az elsőség. (317.)

Tóth leírásából az is kiderül azonban, hogy az Alkotmánybíróság még mindig nem döntött „*az élethez való joggal kapcsolatos egyik legfontosabb alkotmányossági kérdésről: arról, hogy meddig terjed a rendőrség és más fegyveres szervezetek tagjainak fegyverhasználati joga*”. Továbbra is áll Kis János korábbi megállapítása: „*az mai napig nincs kialakult bírói doktrína arra vonatkozóan, hogy mi módon korlátozzák a rendőrséget a polgárok alkotmányban foglalt jogai*”. (Kis János: ALKOTMÁNYOS DEMOKRÁCIA. INDOK, Budapest, 2000. 256.)

A jogvédelem pozitív, tehát az államot nem tartózkodásra, hanem cselekvésre kötelező oldalának túlzott kizárására példa az amerikai Legfelsőbb Bíróság egy 1989-es döntése. Az Egyesült Államok legfőbb bírói testülete nem tartotta levezethetőnek az alkotmányból az állam életvédelmi kötelezettségét, pedig az adott esetben a következő történt: „*egy állami szociális szolgálat nem tett megfelelő lépéseket, amikor tudomására jutott, hogy egy apa súlyosan bántalmazza gyermekét. A gyakori verés következtében végül a gyermek maradandó agykárosodást szenvedett*”. (297.) Mint Tóth írja, a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy „*az állam felelőssége csak akkor állapítható meg, ha [...] az állam nevében eljáró személy beavatkozása, tevőleges magatartása eredményezi a sérülést*”. (279.)

Tóth ismerteti az állam életvédelmi kötelezettségének az amerikaiót alapvetően eltérő európai megközelítését is, amelyre a német gyakorlat volt meghatározó hatással. Nem véletlen, hogy a német alaptörvénybe 1994-ben természetvédelmi rendelkezést iktattak be, amit 2002-ben az állatok védelmének állami kötelezettségével egészítettek ki. (299–300.) Itt jegyezhető meg, hogy a könyv következő kiadásában érdemes lenne külön fejezetet szentelni a környezeti jogok tárgyalásának.

A hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló fejezetben Kovács Krisztina is számos jogesetet ír le. Az Emberi Jogok Európai Bírósága 1999-ben hozott döntésében diszkriminatívnak találta, hogy a portugál bíróság elutasította egy homoszexuális apa keresetét gyermeke nála történő elhelyezésére, pedig az anya

éveken át megtagadta tőle a láthatást, és gyermekét a szüleinél helyezte el. (409.) Az óbudai polgármester és a Sziget fesztivál 2001. évi szervezőinek a homoszexuális programokat kizáró, botrányos szerződését felfüggesztő, majd diszkriminatívként érvénytelennek nyilvánító bírósági döntésekről is már a jogtörténet részeként olvashatunk. (412–413.)

A terjedelmi korlátok miatt az esetek többsége nyilvánvalóan nem ismertethető részletesen, az alábbi ügyekben azonban alapvető információk hiányoznak: a nemek egyenjogúságát érintő ABDULAZIZ, CABALES AND BALKANDALI-ügyben a bíróság ítélet alapjául szolgáló eset leírása (402.), a romák lakókocsis táborozásának a XX. század végi Egyesült Királyságban történő korlátozásával kapcsolatban a döntés tartalma (397.), az 1920-as és az 1930-as évek Amerikájában a nők minimumbérének a férfiakétól eltérő szabályozását illetően az ítéletek indoklása (400.). Színtén kiegészítendő az a megállapítás, amelyikben arról esik szó, hogy az Európai Tanács „*bizonyos jogkörrel*” van felruházva a diszkrimináció elleni küzdelemben. (404.) A következő fejezetben egy 1919-es amerikai legfelsőbb bírósági szólásszabadság-eset leírásából nem tudható meg, hogy milyen döntés született az ügyben. (457.) Az Emberi Jogok Európai Bíróságának egy 1976-os ítéletéből pedig nem az erkölcs védelmét megalapozó idézet szerepel, mint ahogyan az a szövegből következne. (474–475.)

A véleménynyilvánítás, illetve a gyülekezés és az egyesülés szabadságáról szóló fejezeteket Halmi Gábor írta. Világossá teszi, hogy ha az egyéni szabadság tiszteletben tartásából indulunk ki, akkor abból következően az államnak nincs joga arra, „*hogy távol tarthasson az emberektől bármiféle véleményt arra hivatkozva, hogy ők nem tudják megítélni annak társadalmi hasznosságát. Az állam semlegességi kötelezettsége ugyanis azt is jelenti, hogy tisztelnie kell mind a megnyilatkozó, mind a megnyilatkozást befogadó polgár autonómiáját*”. (432.) Ennek azonban némileg ellentmondani látszik az a megállapítása, hogy „*az államnak kötelessége megvédeni polgárait [...] attól, hogy kénytelenek legyenek beleütközni érzékenysüket sértő, számukra szélsőségesen megbotránkoztató kifejezőmódokba*”. (435.) Miként óvhatna meg minket ettől az állam, ha nem azáltal, hogy helyettünk megítéli: Mely közlések lennének számunkra sértők, illetve súlyosan felháborítók?

E sorok szerzőjének szakterülete a szólás- szabadság, ezért óhatatlanul az arról szóló fej- jezettel kapcsolatban a legkritikusabb, a szer- ző iránti legteljesebb nagybecsülése ellené- re vagy éppen azért.

Tankönyvről lévén szó, a szubjektív értéke- lést tévedés lenne hiányolni, a szólás szabad- ságát nyilvánvalóan sértő döntés esetén azon- ban – például amikor az amerikai Legfelsőbb Bíróság 1968-ban a katonai behívók háború elleni tiltakozásként való elégetését tiltható- nak tartotta – indokolatlannak tűnik a tárgys-zerű kritika mellőzése. (434.)

Halmi összehasonlítja az amerikai alkot- mányal – melynek híres első kiegészítése sze- rint a kongresszus nem alkothat törvényt a szó- lás vagy a sajtó szabadságának csorbítására – az ember és polgár jogainak francia deklará- cióját, amely a véleményszabadság kinyilvánít- ásához hozzáfűzi, hogy a polgár „a törvényben megállapított minden esetben felelős azért, ha visz- saél a szabadsággal”.

Halmi szerint „az európai alkotmányok szabá- lyozásai minden nemzeti sajátosság ellenére kétség- telenül mind a mai napig a francia megoldást kö- vetik”. (438.) Ezzel szemben az alapvető jogok lényeges tartalmának – német mintát követő – korlátozási tilalma a magyar alkotmányban nem a szabadsággal való visszaélés rosszul hangzó fordulatára emlékeztet, hanem éppen a törvényhozásnak szab korlátot, mint az ame- rikai alkotmány első kiegészítése, amely, meg- fogalmazása ellenére, szintén nem abszolút til-alomként értelmezett, hanem lényegében a szólás szabadságát csorbító korlátozás kizárá- saként. A francia megoldás csak a törvényi kor- látozás lehetőségéről szól, de annak korlátozá- sáról nem. A német–magyar megoldás tehát az amerikaihoz közelebb állónak is tekinthető.

Halmi leírásából jól kirajzolódik a jogfej- lődés folyamata, például a fogva tartott szemé- lyek szólásszabadságának szabályozásával kapcsolatban, egy tévéműsor cenzúrázásától a törvényhozáson át az alkotmánybírói döntésig. (442–443.) Kitűnően összefoglalt a médiajogi rész is, de a következőkben pontosi- tándó: 1992-ben a Magyar Televízió és a Magyar Rádió feletti kormányfelügyeletet alkotmányellenesnek ítéző Alkotmánybíró- ság először nem „az új médiatörvény megszületéséig” halasztotta el az alkotmányt sértő kormány- határozat megsemmisítését – ezt csak 1993-

ban tette meg –, hanem november 30-ig fel- függesztette az eljárását, felhíva az Országgyű- lést, hogy e határidőig alkossa meg a törvényt. A rossz precedenst teremtő indokolás – mint Halmi írja – az volt, „*hogy egy alkotmányellenes kormányfelügyelet is jobb, mint a felügyelet teljes hiánya*”. (448.) Ugyan alkotmányelleneséget nem állapított meg, de lényegében az említett 1992-es határozata logikáját követte az Alkot- mánybíró, amikor 1999-ben kisebb rossz- nak minősítette a Magyar Televízió kizárólag kormánypárti jelölésű tagokból álló kuratóri- umi elnökségét, mint az elnökség hiányát. Ezt a torz megközelítést „*a »kisebb veszély« tesztje*”-ként emeli ki a lapszéli szöveg – kár így leérté- kelni az alkotmányos tesztek fogalmát –, nem találunk viszont utalást az 1992-es és az 1999- es határozat közötti összefüggésre.

A szöveg szerint „*a médiatestületeket (kurató- riumokat, Országos Rádió és Televízió Testületet, Panaszbizottságot) a pártok delegáltjai alkotják*”. (450.) Az előbbieket tagjai valójában a pártok parlamenti frakciói jelölik, és az Országgyűlés választja, a Panaszbizottságba viszont az Ország- os Rádió Televízió Testület (ORTT) tagjai je- lölnek, és az ORTT választja meg a jelölteket.

Az interneten zajló kommunikáció szabad- ságát a kiskorúak védelmére hivatkozva kor- látozni törekvő amerikai törvényhozási kí- sérletek leírásával kapcsolatban megemlíten- dő, hogy már a szövegben említett második, visszafogottabb törvényt is alkotmányellenes- nek ítélték a bíróságok, még ha végső döntés nem született is az ügyben. (453.)

A szólásszabadság korlátozásával szemben túlságosan megengedőnek tűnik a következő megfogalmazás: „*Természetesen egy jogállam is korlátozhatja polgárainak politikai véleményét, még a legszigorúbb, büntetőjogi eszközökkel is, de nem pusztán azon az alapon, hogy a véleményt mondó kritikus az adott állami-politikai berendezkedéssel szemben, hanem például a nemzetbiztonsági ér- dekek háború idején vagy államtitkok kiszivárogo- tásával történő veszélyeztetése esetén.*” (456.) Itt tisztázandó lenne, hogy a nemzetbiztonsági ér- dekek háború idején való veszélyeztetése meg- valósítható-e pusztán politikai vélemény közlé- se által?

A közszereplők bírálhatóságával kapcsol- atban Halmi a súlyos gondatlanságnál jelöli meg a hamisnak bizonyult tényállításokért vi- selt felelősség határát. (484.) Ez azonban csak

a jogfejlesztés kívánatos iránya, az Alkotmánybíróság ugyanis egyszerű gondatlansági mércét fogalmazott meg. A téma jelentősége indokolná néhány hazai jogeset ismertetését, és ki kellene térni arra, hogy a helyreigazítási perek gyakorlata lehetetlen helyzetbe hozza a sajtót, amelynek hiteles tudósításokban szereplő, tehát mások által állított tények valóságát kellene bizonyítania – közszereplők köztevékenységére vonatkozó kijelentések esetében is –, amit Halmai elsőként bírál. (KÖZSZEREPLŐK SZEMÉLYISÉGVÉDELME KONTRA KÖZÜGYEK VITATHATÓSÁGA. *Fundamentum*, 2000/2.)

„A „vélemény-helyreigazítás” abszurd elképzelése – a Lex Répássy – ügyében született alkotmánybírósági döntés részletes ismertetéséből pedig világosabban ki kellene derülnie annak, hogy a többségi indokolás által hivatkozott külföldi példák túlnyomórészt tévesek voltak, mint azt Halmai a döntést követően megírta. (486., illetve Halmai Gábor: VÁLASZRA NEM VÁRVA. *Népszabadság*, 2001. december 20.) Természetesen itt sem a publicisztikai stílus hiányolom a tankönyvből, hanem a kritikus tények egyértelmű bemutatását, ami a tárgyyszerű leírásnak is része. Végül, a válaszcikk leírásával kapcsolatban megjegyzendő még, hogy a kiegyensúlyozottság követelménye Magyarországon minden televízióra és rádióra vonatkozik, nem csak a közszolgálati adókra. (486.)

A gyülekezés és az egyesülés szabadságáról szóló fejezetben szembevetőd néhány indokolatlanul jogkorlátozó törvényi rendelkezés: a rendőrség figyelmeztetés után köteles felozlatni a bejelentéshez kötött rendezvényt többek között abban az esetben, ha azt a bejelentéstől eltérő céllal vagy napirenddel tartják meg. (496.) Miért is ne lehetne megváltoztatni egy rendezvény napirendjét akár az utolsó pillanatban? A bíróság legkésőbb a társadalmi szervezet kérelmének beérkezésétől számított hatvan napon belül köteles döntenie a nyilvántartásba vételről. (510.) Miért is kell két hónap a bíróságnak a „kérelem” (!?) elbírálásához?

Halmai egyenesen „paternalista szabályozási módszernek” nevezi azt, hogy szemben a legtöbb ország egyesületi autonómiát tiszteletben tartó szabályozásával, a magyar egyesületi törvény számos döntést kötelezően közgyűlési hatáskörbe utal, és még azt is előírja, hogy legalább ötvenként össze kell hívni a tagok közgyűlését. (516.) Mint Halmai írja, az viszont már kétséges, hogy az egyesületi autonómia

alapján a tagok akár hátrányos megkülönböztetést tevő feltételhez köthetik-e az egyesületükben való tagságot, mint ahogy az a Legfelsőbb Bíróság 2000-ben született ítélete szerint egy amerikai cserkészszervezet tehetné, amikor kizárta „*azt a vezetőjét, akiről kiderült, hogy homoszexuális*”. (515.)

Legalábbis vitathatók a lelkiismereti és vallásszabadságról író Paczolay Péter következő – az Alkotmánybíróság irányadó határozatára alapozott – megállapításai: „*a gondolat az ember belsejében fog, ahhoz csak regényekben tud a gondolatrendőrség hozzáférni; csak akkor válik alkotmányjogilag releváns problémává, ha a belsőleg megfogalmazott gondolat kifejezésre kerül. A gondolatszabadság a gondolat kinyilvánításának szabadságaként használható értelmesen*”. (538.) „*...a gondolat, a lelkiismeret és a vallás is akkor értékelhető alkotmányjogilag, ha kifejezésre kerül*.” (539.) Paczolay utóbb maga is eltérő következtetésre jut: „*A dogmatikailag helyes felfogásnak az tetszik, amely szerint a lelkiismereti és vallásszabadság igen gyakran érintkezik a véleménynyilvánítás szabadságával, de ez nem szükségszerű*.” (540.) Ugyanez a zavar mutatkozik meg akkor, amikor Paczolay John Stuart Mill álláspontját ismerteti. (539.) Valójában egy nyolcsoros részt idéz Milltől – amit a többi, eredeti szövegrészlettel azonos módon, külön kiemelve kellett volna közölni –, amelynek a végén a vélemény kinyilvánításának szabadságával kapcsolatban azonban kihagyja az itt aláhúzott szavakat: „*mint-hogy majdnem olyan fontos, s nagyrészt azonos okokból, mint maga a gondolatszabadság, gyakorlatilag elválaszthatatlan attól*”. (John Stuart Mill: A SZABADSÁGRÓL. Századvég Kiadó, 1994. 20.) Mill szerint tehát természetesen nem pusztán közel azonos fontossága miatt elválaszthatatlan egymástól a két említett szabadság, hanem azért is, mert nagyrészt ugyanazért fontosak.

Az információs jogok célját az első adatvédelmi biztos, Majtényi László így foglalja össze: „*az állam működése és az állam nevében eljáró személyek tevékenysége váljon átláthatóvá az emberek számára, ugyanakkor az emberek maradjanak átlátszatlanok az állami intézmények előtt*”. (577.) Az üdítően személyes megfogalmazásokat is használó Majtényi érzékletes példát említ: „*Rokonszenves az adatvédelmi hivatal meghatározása Új-Zéland egyik hivatalos nyelvén, a maori nyelven: Te Mana Matapono Matatapu (Hivatal, amely az arcodat védi)*.” (579.)

Leírásából megtudható, hogy Európában

Magyarországon bízták először ugyanarra az ombudsmanra az információszabadság és a személyes adatok védelmét, az Európai Unió pedig 2000 júliusában úgy döntött, hogy Magyarország a személyes adatok továbbíthatósága szempontjából az unió tagállamaival azonos megítélés alá esik. (594.) Az olvasó arra is büszke lehet, hogy Bács-Kiskun megyében már az információs jogok hivatali megbízottjainak kanadai modellje is meghonosodott. (618–619.)

Az információszabadság követelésének első, 1640-ből való példájaként olvashatjuk az angol parlament fellépését azért, hogy megtudhassák I. Károlytól tanácsadói nevét. Mint Majtényi írja: „*Már itt látszik, hogy milyen súlya lehet az információszabadság iránti alkotmányos igénynek, hiszen a dolgok odáig fajultak, hogy Thomas Straffordot, a király főtanácsadóját 1641-ben Londonban lefejezték.*” (611.)

Majtényi arra is rámutat, hogy „*nem szabad [...] a jogszabályok szerepét túlértékelni. A rendezett jogi helyzetekből még nem következik, hogy a kormányzat demokratikus ellenőrzésében akárcsak megközelítettük az egyébként e tekintetben joggal bírált Egyesült Királyságot.*” (614.)

Ráadásul hatályos törvényi szabályozásunk is javítandó: a 2003 júniusában módosított adatvédelmi törvény szerint a belső használatra készült, illetve döntés-előkészítő adatok – hiszen fogalmát a törvény nem határozza meg – húsz évig nem nyilvánosak, kivéve, ha a közigazgatási szervezet vezetője kérelemre lehetővé teszi korábbi megismerésüket. Majtényi joggal írja e rendelkezésről, hogy a benne foglalt adatok fogalmi meghatározatlansága miatt az „*az aktarejtegető hivatalok mentsvára.*” (622.)

Majtényi azt is megfogalmazza, hogy „*a közérdekű adatok nyilvánossága több a tájékozódáshoz való jognál, mivel feltételezi a közhatalom aktivitását.*” (615.) E feltétel teljesülésének hiányára példa a kormányülések dokumentálásáról szóló 1999-es eset. Az adatvédelmi biztos ajánlását a könyv első részében Halmi így foglalja össze: „*Az ombudsman szerint a kormány azzal, hogy az ország sorsát befolyásoló döntések születésének körülményeiről sem magnófelvételt, sem szó szerinti jegyzőkönyvet, de még csak tartalmi összefoglalót sem készít, egy százötven éves közjogi hagyománnyal szakít, améhez az 1990 óta hatalomba került kormányok is tartották magukat.*” (250.) Itt is hangsúlyozni kell: az a tény, hogy az említ-

tett százötven éves közjogi hagyomány csak a 2002-es választások után folytatódhatott, cáfolja az 1999-ben kormányt alkotó pártok állítólagos konzervativizmusát.

Az adatvédelmi biztos ismertett esetjogából további különleges történetek: 1997-ben enyhe drog hatására rosszul lévő középiskolához hívott mentősök – állítólag testi épségüket féltve – rögvést értesítették a rendőrséget, megsértve ezzel az adatvédelem és az orvosi titoktartás szabályait. (606.) 1998 márciusában a *Népszava* jogszerűen közölhette a bősnyagmarosi vízlépcsőrendszer megvalósítására vonatkozó – a Miniszterelnöki Hivatal szerint államtitoknak minősülő – keretmegállapodás-tervezetet, mert a dokumentumot nem minősítették államtitokká a törvényes formai követelmények szerint. (620–621.)

Az információs jogok ütközését pedig jól érzékeltetheti egy 2001-es amerikai eset, amelyben a Legfelsőbb Bíróság nem tartotta jogszerűtlennek két jogellenesen lehallgatott szakszervezeti vezető telefonbeszélgetésének közlését, mert a munkáltatóval szembeni erőszakot is fontolgatták, és párbeszédüket nem az újság hallgatta le. (635.)

A tulajdonhoz való jogot Sonnevend Pál mutatja be. Locke-kal kezd, ezért az olvasó érdeklődésének felkeltése végett tőle idézem az alábbi, kicsit mesebelien hangzó kérdéssort: „*Aki egy tölgyfa alól összeszedett makkal vagy az erdő fáiról szedett almával táplálkodik, az kétségtelenül kisajátította ezeket. Senki sem tagadhatja, hogy a táplálék az övé. Azt kérdezem: mikor kezdett az övé lenni? Amikor megemészte? Vagy amikor eszi? Vagy amikor megfőzte? Vagy amikor hazavitte? Vagy amikor felszedte?*” (John Locke: ÉRTEKEZÉS A POLGÁRI KORMÁNYZATRÓL. Gondolat, 1986. 58–59.)

Az eljárási jogokról szóló fejezetben Róth Erika a könyv megjelenése után, 2003. július 1-jén hatályba lépett új büntetőeljárás törvényt is ismerteti. Az új törvénynek az emberi jogok európai bírósági gyakorlatánál is korszerűbb rendelkezése: a védő megfizetésére képtelen terhel is élhet a védő választásának jogával, mivel a számára kirendelt védő helyett indokoltan más védő kirendelését kérheti. (727.) Ilyen részleteken múlik egy jogállam minősége.

Az eljárási jogok jelentőségét jól érzékeltetik Benjamin Constant sorai: „*A formák tisztelben tartása óvhat meg a zsarnokságtól. Az embe-*

ri társulások oltalmazó istenei a formák, ezek jelentik az ártatlanság egyedüli védelmét, a formák jelentik az emberek közötti egyedüli szilárd kapcsolatot. Különb minden homályba vész, és minden a magányos lelkiismeret, a tétova vélemény kiszolgáltatottja lesz. Csak a formák nyilvánvalóak, csak a formákhoz menekülhet az elnyomott.” (Benjamin Constant: A RÉGIEK ÉS A MODERNEK SZABADSÁGA. Atlantisz, 1997. 183–184.)

Az eljárási jogok hiányának jellegzetes példája a Róth által említett, rendszerváltás előtti devizahatósági eljárásról szóló jogszabály, amely szerint *„sem az ügyfél, sem képviselője nem volt jogosult az íratokba betekinteni, azokról másolatot készíteni; a hatóság határozatát nem volt köteles indokolni, s végül a rendelet kizárta a határozattal szembeni panasz lehetőségét is”.* (721.)

A politikai részvételi jogokról szóló fejezetben Papp Imre már az alkotmány 2002 decemberében elfogadott új választójogi szabályairól ír, amelyek az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkat kihirdető törvénnyel egy időben lépnek majd hatályba. Akkortól a helyi önkormányzati képviselők és a polgármesterek választásán szavazati joguk lesz a Magyarország területén lakóhellyel rendelkező nagykorú, európai unióbeli állampolgároknak és a menekültként, bevándoroltként vagy letelepedettként elismert nagykorú személyeknek.

Papp leírásából az is kiderül, hogy – a kizárólag zárt választási listát használó Magyarországgal szemben – a listás rendszerek többsége már nyitott lista, amelyen a választópolgár azt is meghatározhatja, hogy az általa támogatott listáról melyik jelöltet kívánja mandátumhoz juttatni. (762.) Van még tehát fejleszteni való e területen is, ha nem akarunk elmaradni a kifinomultabb szabályozású országoktól, mint ahogyan az Svájcjal történt, ahol *„szövetségi szinten csak 1971 óta rendelkeznek a nők választójoggal, kantonális szinten pedig csak 1991-ben vált általánossá a nők választójoga”.* (746.)

Hiányosságként említendő, hogy a választójogi rész nem tér ki arra a vitára, ami a he-

lyi kisebbségi önkormányzati választásokon a magukat nem az adott kisebbséghez tartozónak vallók szavazati jogát illeti. (769.)

A közvetlen demokrácia Papp által sorra vett intézményei között üde színfolt az ötszáznál kevesebb lakosú község falugyűlése, amely a képviselő-testület határozata nyomán helyi népszavazási döntést hozhat, ha a választók több mint fele jelen van. (782.)

A szociális jogok értelmezésének bizonytalanságaira derül fény a Takács Albert által írt utolsó fejezetből. Érzékletes példa erre alkotmányunk 17. §-a, amely kinyilvánítja, hogy *„a Magyar Köztársaság a rászorulókról kiterjedt szociális intézkedésekkel gondoskodik”.* Bár nem alapjogról van szó, hanem állami kötelezettség megfogalmazásáról – amelynek teljesítésére a törvényhozónak széles körű mérlegelési lehetősége van –, az alkotmány idézett rendelkezése szerint a kiterjedt szociális intézkedések alapja a rászorultság, melynek érvényesülése a magyarországi szociálpolitikában legalábbis kérdéses.

A foglalkozás megválasztásához való joggal kapcsolatban, az álláshelyek számszerű korlátozásának eszközeként többször is szó esik a numerus claususról. (846. és 850.) Ez a szóösszetétel nem mentesíthető attól, amit a magyar történelemben jelent, ezért a következő kiadásban feltétlenül ki kell térni arra, amit ez szavak hordoznak.

A könyv – amely súlya miatt két kötetben könnyebben lenne forgatható – gazdag bibliográfiával, eset-, név- és tárgymutatóval, látható műgonddal készült. A szöveg szinte mentes az elírásoktól vagy nyomdahibáktól, egyet azonban a liberalizmus hírnevének védelmében érdemes megemlíteni: a jakobinus alkotmányról szólva egy helyen ezt olvashatjuk: *„a munkához való jog biztosítása helyett a liberális gondolkodáshoz sokkal közelebb álló kényszer- és rab-szolgámunka ellen lépett fel”.* (839.)

Molnár Péter